

PERGER GYULA

A SZÓSZÉK VILÁGOSSÁGA. ERKÖLCS, SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK A FELVILÁGOSODÁS- KORI KATOLIKUS PRÉDIKÁCIÓKBAN

„**A** felvilágosodás-kori prédikációk egyik fontos sajátossága egy újfajta polémia kialakulása. A korábbi szónokok mindig külső ellenséggel, a protestantizmus és egyéb tévtanítások híveivel vitakoztak.” (Lukácsi 2013: 139.) A 18. század végére azonban világossá vált, hogy sok katolikus hívő gondolkodására és életmódjára olyan nagy hatást gyakoroltak a felvilágosodás nézetei, a *náj módi*, hogy ezek belülről bomlasztják a katolikus egyház hagyományos nézeteit és erkölceit. Ugyanakkor, lévén a szónokok is tanult s – ha nem is eszmetörténeti szempontból, de – felvilágosult szemléletűek, a múlt párhuzamos élő örökségével is meg kellett küzdeniük a szószékről. A 18–19. század fordulóján megjelent sermo-gyűjtemények így egyszerre voltak az új eszmékkel szemben dogmatikusak, az általuk kipellengérezett babonás szokásokkal szemben pedig felvilágosultak. Míg az új erkölcsök és szokások ellen a már a középkori prédikációkban rögzült biblikus példázatokkal és az egyházatyák gondolatainak felidézésével éltek, a nép között dívó babonás cselekedetekkel szemben klasszikus citátumok helyét a teológiai fejtegetések mellett a természettudományos, racionális magyarázatok vették át.¹ Ami mindkét esetben figyelemre méltó a történeti antropológia nézőpontjából, az a prédikációkban megjelenített példák sora. Ezek gyakran csak általánosságokat tartalmaznak, szinte utalásszerűek, de néhány esetben pontos leírásokat olvashatunk a korabeli mentalitásról, vallásgyakorlatról és erkölcsről, s a keresztény közösségekben még mindig élő – a vallással összeegyeztethetetlen – hiedelmekről, hiedelemalakokról, szokásokról.

¹ Azt, hogy ez mennyire újszerű felfogás, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a 18. század közepén megjelent hasonló gyűjteményekben a nép körében élő hiedelmek többnyire kritika nélkül, valóságként, a középkori exemplumokból átvett példaként jelennek meg. (Vö. Perger 2005.)

Az alábbiakban a korszak legjelentősebb, legismertebb prédikációs köteteiből, olyan szerzők műveiből válogatunk példákat, akik bizonyíthatóan hosszabb idejű vidéki lelkipásztori szolgálatuk tapasztalatait hozzák fel a korszak vallási-, erkölcsi viszonyainak leírásában, s gyűjteményeik később a „lustább lelkipásztorok” kézikönyveivé váltak.²

Bielek László németből szabadon fordított *Arany gondolatok. A' mostani szabad gondolkodásnak módja ellen* című munkájában³ csak a tételes teológia és dogmatika érveit állította a „filozófusoknak furtsán színeskedő teméntelen mesterkedéseik ellen”,⁴ de már ő is rámutatott, hogy a vallás számára veszedelmes új gondolatok befogadói között számos keresztény van. Egyed Joákim és Simon Máté őket „hideg keresztények”-nek nevezi (Egyed 1793: 24–25, Simon 1799: 6).

Azomban, oh mely közönséges lett e' mi napjainkban, az a veszedelmes szokás; hogy ki ki, tsak azt akarja már tselekedni, a' mit mások közönségesen tselekedni szoktak. A' szerént akarja kiki, mind Polgári, mind keresztényi hivatalyában magát alkalmaztatni, a' mit a' köz szokás módiba vett. Nem-is törődik már senki vele: helyes e', vagy helytelen tselekedete, tsak az, a' köz módival meg egyezzen. Senki meg ne ítéllyen; hogy a' vidék Tartományokból, Országunkba tsúszott szemtelen szokásokat: Módinak nevezem; Jámbor Eleink között ugyan-is, olly szokatlan dolog volt, a' külső Nemzetek szokásai szerént majmoskodni; hogy a' Magyar nyelv, Annak magyaráb nevit fel találni, ekoráig nem tudta.” – írta Klenák Nárcisz (Klenák 1804 I.: 94).

Egyed kárhóztatja ugyan az új világnézet terjesztőit, mondván:

„mind azok az istentelen könyv-szerzők, a' kik meg nem elégszenek azzal, hogy a' tiszta életet, bőjtöt, szentségeket, ájtatos Keresztényi foglalatosságokat, Papokat, és az egész Keresztény Anyaszentegyházat istentelen szavokkal motskolják, és gonosz példájokkal tsábítják, ronjták a' lelkeket; hanem hogy tovább terjeszszék mérgeket, könyveket-is írnak, 's azokba zárják dögéletes tanúságokat, és majd egész országokat Botránkozásra hoznak, 's ki-mondhatatlan lelki Gyilkosságokat követnek el.” (Egyed 1794 III.: 265.) Ugyanakkor éppen a keresztények között is vannak, akik „dél után pedig a' világi gonosz könyveknek olvasásában, hivalkodó beszélgetésben, éneklésben, sétálásban, játékokban töltik az Ünnepet: és a' kik az Isten' igéjének halgatására restellnek egy órácskát szentelni, nem restellnek a' Komédia, és Bál-házakban, éjtszakákat tölteni.” (Egyed 1794 III.: 190.) Az új eszmék olyan hathatóságok, hogy „a' vakmerő Keresztények, a' kik sem a' természet-béli, sem az Isteni tudományokban soha nem forgottak: vagy, ha valaha ezeket meg-kóstolták-is; a' mi keveset hallottak, a' Komédiás, vagy Bál-házakban el-temették; még-is azokról, a' mik a' hitnek ágazataiban, vagy a' szent Írásban szájjok izére nintsenek; vakmerőképpen okoskodni merészelnék, és, a' m' nékik nem tetszik; vagy, a' miket meg-vesztegetett rövid elméjekkel meg nem foghatnak; kétségbe veszik, vagy éppen tagadják.” (Egyed 1794 IV.: 89–90.) „Most sokan azt mondják: a' hit tsak az együgyűeké; a' Prédikatió-istsak a' parasztoké, az imádság az öregeké, a' bőjtölés barátoké; a' szentségeknak gyakorlása tsak az Aszszonyoké; a' szemérmes tisztaság tsak a' Lányoké; Így beszélnek a' mostani setétség' fiai, kik meg-világosítottatknak mondják magokat.” (Egyed 1795 V.: 758.) „Hihetné-e valaki, ha ezeket nyilván nem tapasztalnánk, hogy lehessenek olly meg-veszekedett erköltsű emberek,

2 E szempontból a legteljesebb munka a protestáns lelkész, Kömlei János *Szüükségben segítő könyve*. Népszerűségére jellemző, hogy 1790 és 1822 között háromszor is kiadták, s még 1842-ben is úgy ajánlották az olvasóknak, hogy az „régii könyv, de becse ma is nagy”.

3 Bielek könyvének címlírásában annyit mond magáról, hogy *A' Pesti Királyi Fő Anya oskolábann a' Tanúlttagnak egygyik Tagja; a' Filozófiának, Mathézisnek, Históriaának, és Dogmatica Theológiának volt Profeszszora; mostanábann nagy Károlybann az Isteni Igének Magyar Hírdetője*.

4 Klenák Nárcisz szemével a szabadság, testvériség, egyenlőség is másként látszik: „Az észvesztő Filozofusok, tele töltötték a' Nemzetek füleit: hogy ők, tellyes egyenlőséget állítandanak fel az Emberi társóságban.” „Oh pokol műhelyiben koholt szabadság! milyen szabadság az, mely az embert, az üdvösséget eszközlő Szent Religyióban-is, szabadon turkálódni engedi?”

és pedig a' Keresztények között, kik egy leg-veszedelmesb gonoszságot gyengességnek, módinak állítsanak?" (Egyed 1794 III.: 313.)

Alexovics Vazul egész kötetet írt a „könyvek szabados olvasásának” kérdéséről, vagyis a felvilágosodás eszméit hirdető és a szabados világi irodalom ellen (Alexovics 1792). Klenák Nárcisz pedig 24 „tördelék”-ben utasította vissza az új eszméknek az egyházi szokásokat ért kritikáját (Klenák 1800–1801). Ligvándi Zosimus azért rója meg a keresztény olvasókat, hogy

„a' motskos, fajtalan, istentelen, eretnek [könyveket], mellyeknek mostanságban nagy árja, özöne vagyon, 's a' mellyeknek olvasása az olvasót a' feslett életnek és a' hitelenségnek annál később veszedelmébe ejti, mennél tzifrább megírással, mennél finomabb kifejezésekkel azok adatnak elő. Miért tartatnak tehát az olyan dögletes gaz könyvek a' háznál? Miért hagyatnak az asztalokon, hogy akármely tseléd olvashassa? és, a' mi gonoszb, miért közöltetnek még másokkal is?” (Ligvándi 1797 IV.: 199.) Kosztolány Sándor szerint „a' veszedelmes könyvek... az Olvasónak szívében nagy setétséget szereznek: midőn ötet oly dolgokra tanítták, mellyek minden istentelenségre tágas utat nyitnak, és mutatnak.” (Kosztolány 1800 I.: 112.) Klenák szerint „a' kiknek ajakai még Annyok teitül pályottak, már-is a' mái ámított Filozofusok kaptája szerént, mérsékelyik eszeskedéseket! Nem halljuk é, hogy tíz, tizenkét esztendő's Gyerme (főképpen a' magosabb házokban, mellyekben a' gonoszság, többnyire föllül szokta halladni az esztendő's üdeit) már-is Volter, Rossú, Baile, Helvetz, és más ilyen mirígyes tanított húrján pendülnék?” (Klenák 1800–1801 I.: 136–137.)

„Boldog Isten, melly veszedelmes időkre jutottunk! Most igen sokakban nem találhatik az igaz, és fogyatkozás nélkül való Religio! Most Gavallér a' férfit, ha az Evangéliomot gyalázza, 's rágalma: most Dáma, vagy Kisasszony a' fejr-személy, ha az Anyaszentegyház' rendeléseit ki-neveti: most tudós minden városi polgár, a' ki valamit a' Religio ellen fetsegné tud.” (Negyedes 1802: 218.) „Úgy élnek most közönségesen a' keresztények, mintha Hitek se volna, és tselekedeteiket nem a' parantsolatokhoz, hanem a' magok kedves kívánságához alkalmaztatják.” – panasolta Negyedes Pál (Negyedes 1802: 62).

„Most éllük tudni illik azon tévelygések századját, mellyben, amaz úgy nevezett betsületes ember Religiójával kérkedő Filisofusok, elégségesnek állítták lenni, ha az Istenről hébe korba meg emlékeznek, ha Polgár társaikkal tsendes egységben élnek, ha senkit nyilvánosságosan meg nem károsítanak. De hogy a' törvényes jószágokban-is foglalatoskodgyanak, hogy példának okáért, a' parantsolt börtöket, a' bé rendelt ünnep napokat szentül meg tartsák, hogy az üdvességes szentségeket, a' Szent Mise áldoztattyát, 's más testi sanyargattatásokat szent buzgósággal gyakorolják, oh ezeket sem kötelességnek nem esmerik, vagy ha kötelesség? nem őket, hanem a' tanúltalan, 's alatsón köz népet illetik azok.” – írta Klenák Nárcisz (Klenák 1805 II.: 106). Véleménye szerint „...miótától fogva, a' vidékről⁵ származott tséltsapó szemtelenségek hazánkba-is bétsúztak, attól fogva, mintha szégyenlettük volna hajdani szép jámborságunkat, tisztességes köntösünket, egyszersmind ősi erköltsűségünkől-is ki vetköztünk.” (Klenák 1805 III.: 119.) „Egyek példának okáért a' szent börtöt, türhetetlen sanyargatásnak tekintik lenni, holott a' világi nyerekedés miatt, sokszor végső éhezést-is, békével el tűrnek. Mások, a' törvényes ünneplést, a' Sz. Mise áldoztattyának, és isten ígéjének buzgó halgatását unalmas, és haszontalan üdő vesztegetésnek állítták lenni, holott a' bordél házokban, haszontalanul, sött gyakorta jövedelmekne, és Lelkeknek sulyos kárával, egész éjszakákat sem sajnálnak el tékozlan.” (Klenák 1805 III.: 179.) S ha elmennék is a templomba, viselkedésük olyan, mint a hitetlenké: „mindazonáltal mi közönségesebb most a' templomban, mint az emberek' rendtelensége? Nem látunk-e a' templomban sok keresztényeket, kik ottan a' szent Helyen szemtelennül ide 's tova tekéngetnek, zajognak, az új hírekről beszélgetnek, szüntelen-való tsevegésekkel nem tsak az istenfélő Hiveket botránkozattattyák, 's ájtatosságokban akadályozzák, hanem még a' lelki Tanítót-is beszédjében meg-tántorítták? Nem látunk-é sok keresztényeket a' templomban, a' kik ottan a' sz. Helyen illetlenül pajkoskodnak, nevetkeznek, katzagnak, az oltári Szent-

5 Értsd: külföldről.

ség előtt bálvány módra állanak, és mikor mások az Urnak felmutatásakor térdekre esnek az igaz első Istent imádván, akkor az ilyen bálványok még csak derekakat-is alig hajtyák-meg, holott azt egy hitvány személy előtt ezerszer-is mélyen meg-hajtyák?” – írja Negyedés (Negyedés 1802: 205–206).⁶ Hasonlóan fogalmaz Klenák Nárcisz is: „Oh pedig, mi közönségesebb e' máj meg vesztegetődött napokban, mint a' Szent Templomban követett tiszteletlenség? Szent Hit meg ne tántorodgy! Eljártam a' Pogányok metseteit, és mélységes tiszteletet találtam bú-bájós szolgálattokban-is. Bétékentettem a' Zsidók Sinagógáiba; és nem hallottam szót, nem láttam mozdulást, egyéb a' melly az Úr imádására vala intézve. Bé mentem a' keresztény Szent templomokba-is, és ime szívem ájulásával láttam: hogy a' hívek, nagyobb tisztességgel szokták látogatni szomszédgyaikat, hogy sem az Úr dütsőségére szentelt Templomaikat. Ott láttam, hogy a' helyett, hogy az ott jelenlévő élő Istennek imádására, szintén földig borúlnának, első gondyok az idestova tekéngetés, vigyorgás és köszöngetés. A' helyett, hogy rövid jelenléteket, egyedül a' felségesnek aláztos imádásában töltenék, nem áttalyákkörnyül ült szomszédgyaikat kérdezelődő tsevegéssel botránkoztatni, sokszor kebeli ebeikkel-is játtazodni.” (Klenák 1805 II.: 353.)

A szentmisék hallgatásának elhagyása különösen a világi ünnepek időszakban jellemző:

„Ha valóban igaz az, hogy temérdek sok foglalatosságaitok miatt nints időtök az húsvéti gyónásra, miért vagyon tehát időtök a' fársángi multságokra, a' szánkázásokra, bizonyos személyeknek látogatására, új esztendőkor csak nem egész nap tartó köszöntésekre, a' hoszszas lakodalmaakra 's vendégeskedésekre, az éjjeli játékokra, tántzokra, komédiákra, és több ilyen rendtelenségekre?” – tette fel a kérdést Negyedés Pál (Negyedés 1800 I.: 213). „Ugyan-is hány-szor történik, hogy egy bizonyos személy télen a' sz. Miséknek, és prédikációknak halgatását csak könnyen el-hadja, azzal mentvén magát, hogy az ő gyenge természete a' templomban a' téli kemény hidegeket ki-nem áthatja; azonban ugyan azokon a' napokon, ugyan azokban az hideg időkhöz, a' mellyekben az Isteni szolgálatot el-kerülte, nem a' fűtött szobában, hanem az hideg kamrákban, a' szellős rongyos istállóban, és a' mi több éjtszakának üdején az olyan utzákon, a' mellyeken a' kemény hideg szelek leg-nagyobb erővel szoktak uralkodni, sokkal tovább, mint kellett volna néki lennia' templomban, az ő kedvesséval egészségének minden sérelme nélkül vígan, és nagy örömmel beszélgetett? Hány-szor történik, hogy egy bizonyos személy a' fársángi napokban majd hideget, majd meleget, majd éhséget, majd szomjúságot szenved? itt ebben a' társaságban a' sok nehéz szagú gőz, és bűz miatt el-ájul, amott a' tántz házban a' sok por nyeléssel kemény mely-fájást okoz magának; ma a' mértéktelen eszem iszom által rontja-el gyomrát, más nap a' hoszszas tántzokkal, és az éjjeli nyughatatlanságokkal vesztegeti-meg egészségét, még-is mind ezekkel nem gondolván, tsakmeg-győzi magát, szenved mint a' barom, és mind végig álhatatosan folytatja a' fársángi bolondságokat; alig érkezik-el pedig a' hanva-zó szerda, már jajgat, már panaszkodik, és egyáltalában csak azt valja, hogy ő egészségének meg-rontása nélkül nem böjtölhet, 's ugyanezért nem-is böjtöl, holott a' böjtölést egész életében még soha sem próbálta?” (Negyedés 1800 I.: 104–105.)

„Mit szemlélünk pedig (főképpen ezen zabolátlan fársángi napokban) mit szemlélünk egyebet, hanem az ő Szent Törvényinek mélytatlán kissebbitését? A' szemtelen tombórozások, a' mértéktelen lakozások, a' fesletés, és a' keresztény emberhez igen illetlen kurjongató mulatozások, mit jelentenek egyebet, henem a' Krisztus törvényeinek otsmány le tapodását?” – panaszkodott Klenák Nárcisz (Klenák 1804 I.: 212).

Szemrehányásai mellett ugyanakkor szinte pontosan le is írta a 18. század végének farsangi multságát:

„a' Fársángi napok, még mostanság-is Bachanalia, vagy-is Bachus ünnepeinek neveztetnek. Adná az Úr Isten! hogy azon bálványozó szemtelenségnek, tsak pusztá nevezete terjedt volna e' mi századunkra. De óh fájdalom! ki tudná szemérem nélkül mind azokat elő számlálni, a' miket e' napokban, az igaz Hitben ditsekedő kersztények-is, a' régi bálványozók példájára nyomba

6 Ugyane tiszteletlenségeket rója fel híveinek Alexovics 1791: 198–199.

követnek? nemszólok az ártalmas, és oly sok egészséget meg vesztegető tántzolásokról. Nem említtem az hívságos egybe gyűléseket, és a' nemes üdőknek haszontalan vesztegetését, el halgatom a' keresztényi mértékletességet, tsúfossan fertőztető zsíros lakozásokat. Oh! sokkal fer- telmesebbek történnek ezen Bachus napjaiban, hogy sem pirulás nélkül elől számlálhassam.” (Klenák 1804 I.: 214.) „...visgályuk meg tsak elménkel, mik követtetnek el, ezen zabolátlan Far- sáangi napokban? Imitt láttyuk: hogy eggyek, képtelen ugrándoázásokkal, 's tagjainak szemtelen mozgatásával, nem tudom mitsoda esze veszettet láttzanak ábrázolni. Amott láttyuk: hogy a' mindenhatótól alkottatott természetes ábrázattyokat (mint ha méltatlanul viselnék azt) majd Pogány, majd Fenevad, majd az Ördög képébe-is öltöztetik. Imitt láttyuk: hogy az egész tsoport (noha már rekett torokkal) a' részegéttő italt, 's avval a' bünt, kelletlenül-is magokba töltik. Amott láttyuk: hogy a' kinknél a' mértéktelen zabálás, már torkokon-is ki üt, Útszaféleken (a' mit az szetlen barmokon soha sem láttunk) fél holtan nyögnek 's heveregnek.” (Klenák 1804 I.: 222.)

Az erkölcsi romlás – a mértéktelen káromkodás⁷ mellett – a részegségben és a táncban⁸ mutatkozott meg leginkább a prédikátorok szerint:

„Íme! régenten el-vágadtattak a' káromkodóknak nyelveik, most pedig az Istennek neve, minden félelem nélkül szidalmaztatik, úgy az ifjaktól, mint az öregektől: úgy a' férjfiaktól, mint az aszszonyoktól: úgy a' nemtelenektől, mint a' nemesektől. Régenten a' Vasár-napok, ünnepna- pok az ájtatosságban, Isteni szolgálatban töltettek-el: most minden gonoszságoknak és istentel- lenségeknek alkalmatosságai; Régenten az Isten igéje mindenek-előtt drága volt: most mese, és a' népek nevésege” – írta Kosztolány Sándor (Kosztolány 1800 I.: 43–44). „A' részegeskedés már annyira szokásba ment, és oly közönséges dolog, hogy azt talán minden nap-is lehet lát- ni.” (Negyedes 1802: 32.) „A' táncz mostanában többire, 's közönségesen külömbféle vétkekkel szokott véghez menni; először a' hely miatt, mellyen gyakoroltatik; millyen szokott lenni p. o. minden Bordély-ház &c. – másodsor az idő miatt, mellyben tartatik; millyen szokott lenni az ájtatosságok, és Isteni szolgáltnak ideje &c. – Harmadszor a' társaság miatt, mellyel tartatik, mikor t. i. némelly botránkozató személyek vannak az olyan társaságban &c. – Negyedszer a' tobzodas miatt, mellyel gyakoroltatik, millyen szokott lenni a' mértéktelen evés, és ivás.” (Ne- gyedes 1802: 84.)

A tévúton járó hívők, akik a „náj módinak” behódolva a hagyományos áhitatos vallás- gyakorlatot is felrúgva

„El-mennek ezek közül némellyek a' Bútsús-helyre [...] látjuk, hogy némellyek, a' kik reggel a' templomban ájtatoskodni látszattak, gyóntak, és áldoztak; dél után a' kortsmán dombéroz- nak.” (Egyed 1794 II.: 507.) „De még az sem ritka dolog, hogy mikor a' butsú-járók' serege az úton bizonyos helyen kevés pihenés végett le telepedik, akkor némelly katzér ifjak, 's leány- zók oly rendetlen tréfákat kezdenek, mellyek a' butsú-járáshoz éppen nem illenek. Ugyan-is hányszor meg-történik, hogy ez a' goromba személy a' másikat tréfából vízzel le-önti, amaz pedig nem értvén a' tréfát, meg-boszzankodik, úzi, hajtja, kergeti, üti, veri, 's ördöggel-is viteti tréfáló felebarátytát? Hányszor meg-történik, hogy a' kiknek már közönséges szokások a' feslett nyájosság, akkor-is az ilyen le-telepedésnek, 's ájtatosságnak alkalmatosságával oly illetlen meséket mondanak, mellyek sok ártatlan szíveket meg-sértenek? Hányszor meg-történik, hogy ilyenkor a' szemtelen ifjak készakarva úgy rendelik le-telepedéseket, hogy tsak könnyen a' leá- nyok közzé tsuszhaszanak, a' kikkel azután oly mézes beszédbe: oly nagy ismérettségbe: oly

7 „Oly közönséges nálunk ez a'vétel, hogy már leg-többektől nem-is tartatik véteknak. A' Fa- lu-helyeken, szint' úgy mint a' Városokban harsog az éktelen káromkodás. Mind a' Gazdagok, mind a' szegények, mind az Urak, mind a' kitsinyek, mind a' Vének, mind a' nevendékek, mind a' Férfiak, mind az aszszonyi személyek ferteztetik magokat. A' gyermekek alig tudnak még szólnani, 's már tudnak derekasan szitkozódni.” – írta Alexovics 1791: 241–242.

8 Ligvándi Zosimus a Pünkösöd utáni III. vasárnapra szánt prédikációjában hosszan fejtegeti „a' bújaságra kisztető tántz távoztatásáról” vallott nézeteit (Ligvándi 1796: 401–414).

mélységes barátságba ereszkednek, mellyből későbben ezernyi ezer lelki sérelmek származnak? Hát az öregek mit tselekszenek akkor? Azoknak nagyobb gondjok lévén a' boros kulatsoknak hajtogatására, mint a' gonoszoknak meg-feddésére, tsak nézik, 's nevetik az ifjúságnak veszedelmes tréfáit, azt gondolván magokban: mi-is tsintalankodtunk, mikor ifjak voltunk.

Illyen rendetlenségek pedig nem tsak az uton, hanem magán a' szent Helyen-is, a' mellyen a' leg-buzgóbb ájtatosságban kellene minden Szarándoknak foglalatoskodni, bőven történnek. Vannak Szarándokok, a' kik, mikor a' szent helyre el-érkeznek, egy kis időre ugyan belépnek a' templomba: tesznek ottan egynehány fohászkodásokat: el-mondanak egy két Miatyánkot, 's Idvezletet, vagy más rövid imádságot; de azután tsak hamar ki-sietnek az Isten' házából, és onnét egyenesen a' tsap-házba mennek, a' hol a' mértéktelen bor-ivásban nem tsak napot, hanem éjtszakát-is töltenek. Bezzeg nem olly unalmas ott az idő, mint a' templomban. Bezzeg nem álmosok ottan még éjjel-is azok, a' kik a' templomban az egész Mise, és Prédikáció alatt alunni szoktak." (Negyedes 1801 III.: 400–403.)

A' babonaságról, és annak nemeiről Ligvándi Zosimus Ádvent IV. vasárnapjára írott prédikációjában ad teológiai szempontú magyarázatot.

Szerinte „a' babonáság közönségesen, fonákult-fordúlt tisztelet, mellyel vagy teremtett állat a' teremtő-helyett, vagy maga a' Teremtő illetlen módon tiszteltetik. Innét kettős a' babonáságnak tárgya: vagy a hamis Istennek, vagy az Igaznak, de Isteni rendeléssel és az okossággal ellenkező tisztelése. Első tekintetben, a' mennyire tárgyozza az idegen Isten tisztelését, osztatik a' bálványozásra, jóslásra, és hiú számtartásra, mellyhez-való a' boszorkányság-is, és az ördögi ártalom.” (Ligvándi 1796 III.: 74.) A „hiú számtartásra”, mely „a' búbajos babonáságnak neme”, Ligvándi a 18. század végén még nyilván élő példákat is megemlít: „P[éldának] o[káért] ha bizonyos írást hordozsz, elhitetvén magaddal, hogy fegyver meg-nem jár; vagy négy-levelű fűvet, hogy játékban szerentsés léssz: ha tizenharmad magaddal nem akarsz egy asztalnál ebédelni olly hitelből, hogy azon esztendőben valamellyitek meghal.” (Ligvándi 1796 III.: 79.) Ugyanakkor „felvilágosult” módon inti e szokások gyakorlóit: „Ugyan-is mi közi van akármally írásnak a' fegyver meg-nem járásához? vagy a' négy-levelű fűnek a' játékban-való szerentséhez? vagy a' tizenhármad számnak a' halálhoz? vallyon mit többet tehet a' tizenhármad szám a' tizen-négyesnél? a' négy-levelű fű a' három-levelűnél? mit az írás a' fegyver ellen? Ezent ítéllyed a' beteg emberre vagy mahára-való aggnő olvasásokról, *babonás börbítélésekről*; a' pénz-kapásra, vagy elrejtett kintsek megtalálására külömbféle költött imádságokról... a' lovaknak Sz. István Mártír napján, mint leg-szerentsésesebben, meg véreztetéséről: Hiszen ezekben, 's ezer effélékben legkissebb foglalat 's összeköttetés sem látszik az ok és az okoztatandó dolog között: tehát ördögiek.” (Ligvándi 1796 III.: 79–80.)

„A' babonás, a' vak buzgóságú vélekedésekről, és tselekedetekről többet tart most is a' köz népek jó része, mint sem azt a vallás helyben hagyja” – panasolta fél Endrődy János, példákkal megerősítve rosszsallását: „Illyenek: Midőn nem tudom mi búbajos, vagy boszorkányos tselekedeteknek hitelt ad, és véli, hogy ezek által jég eső, betegség, marha dög 's a' t. okoztathatik. Midőn a' kísértetektől, a' kereszt utaktól fél, a' varáslásnak, hamis jóvendülésnek, bizonyos égi jeleknek különös erőt tulajdonét 's a' t.

Az illyen fölötté sok féle vélekedések onnan vették eredetöket, hogy nem tudván mindennek, természetes okát találni, örömet valami tsoda történethez folyamodunk, melly mindenkor a' határozottabb tudományoknál, és a' természetnek helytelenebb ösmérőinél közönségesebb.” (Endrődy 1806 III.: 457–458.)

Endrődy e jelenségeket a *superstitio* fogalma alatt, annak magyarázatával ismerteti (Endrődy 1806 III.: 449 skk).

Negyedes Pál 1800-ban Győrött megjelent három kötetnyi prédikáció gyűjteményében csak általánosságokban beszél a hívek között élő hiedelmekről:

„A' mostani keresztényi katolikusok közzül pedig sokan jóllehet erős pápistáknak tartják magokat... hitekkel ellenkező dolgokat tselekszenek, mikor a' pogányok' babonását követik, és

az hitetlenek' istentelenségét ditsérik, 's gyakorolják." (Negyedes 1800 II.: 485.) „Ellenségei a' sz.[ent] keresztnek azok, a' kik, a' leg-szükségesebb időkben... soha keresztet magokra nem vetnek; de bezzeg élnek a keresztvetésekkel bizonyos tiltott, babonás, és ördögös munkálkodásaikban." (Negyedes 1800 I.: 278.) „Vannak keresztények, a' kikkel semmi-némű józan okoskodás el-nem hitetheti, hogy ez, vagy amaz a' dolog bűn, a' mit, ők bűnnek tartani nem akarnak: hogy p.[éldának] o.[káért] valóságos babonáság a' rosta-forgatástul: a' kártya-vetéstől: és az álmat magyarázó könyvektől tanácsat kéri." (Negyedes 1801 III.: 260.)

Török Damascén prédikációsorozatának „Mellyeket élő nyelvel mondott, és a' lelkitanító' segedelmére ki-adott" első, 1802-ben megjelent kötetében az álomlátás kapcsán felemlíti, hogy

„a' Keresztények között-is sok vissza élés vagy az álommal,⁹ mely vissza élés a' babonáságnak egyik neme" (Török 1802 I.: 114–115). „Sokszor láttyuk, tapasztaljuk, hogy sokan a' Keresztények közül, a' Keresztényi hitnek gyalázattá, holmi dolgokat szoktak álomlátásokból jövendőlni, e' pedig tsupa haszontalanság. [...] Ugyan-is gondold meg okosan Keresztény, ha álmodban fogad ki esik, mi módon következik abból, hogy egy atyádfia meg hal? [...] Ha álmodban gödörbe esel, hogy fatsarhatod abból ki jövendő szerencsétlenségedet? Ha álmodban egy meg holt jó barátod intett néked, hogy hozhatod ki abból egynéhány na múlva esendő halálotat?" Ugyanitt arról is panaszkodik Török, hogy „Hányan nintsenek, a' kik álmodozások után kintset ásnak, nyereséget várnak, jövendő szerentséjeket, vagy szerentsétlenségeket hiszik." (Török 1802 I.: 109.)

Török könyvének „Harmadik szakasz"-ában, a Pünkösöd utáni XI. vasárnapra írott prédikációjában, már azt vizsgálta, hogy

„mik következnek a' Keresztények között a' gyógyítás' módgyaiban, a' kints keresésben, távol lévő dolgoknak meg-tudásában, el-veszett portékáknak fel-keresésében, 's több e' félékben. Lá-tunk bezzeg olyan mesterségeket, melyeknek a' várt dolgokkal annyi egybe kötések, annyi egygyességek nintsen, mint a' világosságnak a' setétséggel, még is gyakoroltatnak a' Keresztényektől. Íme ama gyógyító vén aszszony itt a' fog-fájást a' küszöb alá ássa, amott a' fő-szédelgést a' szomszédba küldi, ennek hideg-lelését fára rója, amannak méh-annyát a' kerek' vágásba helyeztetli, ezt görög betűkkel, amazt keresetlen kötélle akarja meg-menteni nyavaljától. Ezekhez hasonló mesterségeket lehet találni az istállóknak, a' méhes kertekben, a kereszt úton, a' temetőknak, és azokon a' helyeken, a' hol a' fősvények babonás nézésekkel pénzt keresnek." (Török 1802 III.: 292–293.)

„Minden babonás tselekedetek tehát tsalárdok, haszontalanok, és olyanok melyekben az ember semmi reménységét nem vetheti. Nem nagy haszontalanság e' tehát Karátson napján lántzat húzni az asztal' lábai körül a' végre hogy ne árthasson a' farkas a' marhának, vagy hogy üszögös ne legyen a' búza, vissza fordított zsákból vetni, vagy hogy a' tehének jobban, 's hasznosabban tejezzenek, azokat abrontson, fa karikán által fejni? Nem haszontalanság e' azért, hogy valaki nagy tudományt fáradság nélkül kapjon, valami öszve zavart betűkkel bé-mázolt tzedulat nyakában hordozni. Azért hogy a' tolvaj ki-tudódyék rostát forgatni, babot vetni. Azért hogy ez, vagy amaz meg-gyógyuljon, holmi varásló aszszonyokkal holmi idegen szókat fejére olvastatni? Okos Keresztény! meg-ne hadd magadat tsalatni, hanem gondold meg, hogy ezeknek 's az e' féléknek semmi természetes erejek nintsen annak végbe vitelére a' mit te várnál. Haszontalanság pedig olyan eszközök által akarni valamit meg-szerezni, melyek éppen alkalmatlanok annak meg-szerzésére. De azt mongyátok talán: Mikor ezt, vagy amazt el-hívom a' betegségnek el-űzésére, a' titkos dolgoknak kinyilatkoztatására, az el-veszett portékám hol létének ki-találására, sok szent, istenes nevet hallok tőle neveztetni, sok kereszteteket látok vetetni, az e' félék pedig nem haszontalanságok. Meg ne tsald magad keresztény, ezek is haszontalanságok. Mert azt kérdem: Várhatod e' ezek által okosan a' következést az Istennek rendelé-

⁹ Az álomlátásra, annak teológiai megítélésének történetére Hajas István egész fejezetet szentelt (Hajas 1790: 347–393).

sébjól? Semmi képpen nem, és azért nem, hogy semmi jeltől okosan azt nem tudhatod, hogy az Isten ezen szent nevekhez, ennyi számú kereszt vetésekhez kötötte volna azt a következést mellyet te vársz. Tsupa haszontalanság tehát azokból azt várni. Híjában igyekszik tehát akár ki is, a' *Szent Kristóf*, vagy *Szent Korona* imádságával pénzt keresni. Egy fillért sem kapott soha evvel senki. [...] Híjában igyekszik akár ki is, hogy ama kerengős eszű vén kofával, a' ki holmi idegen szókat a' *Szentek*' nevével egygyütt egybe zavar el-üzesse a' betegséget. Híjában igyekszik akár ki is hogy a' *Szent Dávid* száz nyoltzadik Zsoltárjának el-mondásával ellenségét életétől meg-foszsa. Haszontalanságok ezek..." (Török 1802 III.: 295–297.) „Igen sokan el-hagyván a' jó, szent eszközököt, azonnal ha bajok érkezik, a' bubajosokhoz, a' varáslókhoz foljamodnak, többet bíznak ezeknek haszontalan tsátságában, mint az Anyaszentegyháztól rendeltetett imádságoknak, és ájtatos rendtartásoknak foganatosságában.” (Török 1802 III.: 298.) „Ti ifiak és leányok, a' kik magatoknak mátkát a' varáslók által szerezní igyekeztek, Ti a' ki jövendő szerentséketek a' kezek' barázdáiból, ön öntésből, külömbféle haszontalan portékéknak nézéséből, jövendőllő, hamis álnok aszszonyoktól tudakozzátok. Vegyétek észre magatokat, és vigyázatok, ne talán rajtatok is bé-tellyesedgyen, a' mit meg-monda régen Isten a' Zsidóság-nak: *Animam quae declina verit ad magos & ariolos, interficiam*.¹⁰ Levit. 20. v. 6.” (Török 1802 III.: 303–304.)

Szilágyi István Szombathelyen 1803-ban megjelent könyvében olvashatjuk, hogy

„A' bu-bájós Ördögösöknek mondgyák hogy vannak olyan tzéduáik avagy igéik, mellyeket mihelyt valakire reá-olvasnak, mindgyárt azon szegényt meg-rontyák, meg-vesztik; noha az illy Ördögösök magok sem értik azon igéket, mellyeket mondanak. És ebből bizonyoson ki-tet-szik, hogy az ollyatin igéknek ki mondására, az ördög árt az embereknek, az ördög veszti-meg; nem pedig az illy igéket el-mondó boszorkányos ember, ki nem-is tudja mint mond.” (Szilágyi 1803: 445–446.) „Ezt csak azért hozám-elő, hogy meg-lássátok, hogy még a' bu-bájós ördögös szónak-is (mellyekben sok Tudákos-Emberek bizván, magok-is el-vesznek, másoknak is sokaknak örök veszedelmet szereznek) olly tsalhatatlan erejek nintsen, mellyel mindeha árthatnának, avagy mint ez illy bolondultak mondgyák, gyógyíthatnának, orvosolhatnának: soha az ördögös nem gyógyíthat, soha az ördögös nem gazdagíthat, soha az ördögös nem orvosolhat; hanem ronthat; és a' mit meg-rontott, ha Isten engedi, vissza gyógyíthattya; de tsak azt, kit maga rontott meg: a' többin nem tsak nem segíthet; hanem, ha hozzá mennek;sokszor, ha ámbár másként halálos nyavalyában nem voltak is; Isten' haragjából meg-halnak. Az ördögös, a' kit maga meg-nem-rontott, meg-nem-gyógyíthattya: Meg-nem-ronthat pedig senkit, kit Isten az ördögnek meg-rontani meg-nem-enged.” (Szilágyi 1803: 451.)

Egyed Joákim 1794-ben kinyomtatott öt kötetnyi prédikációiban nemcsak az élő hiedelmeket írta le, hanem azokhoz „teológiai” magyarázatokat is fűzött:

„Valaki tehát olly valamelly dologban bízik, a' mellynek az Isten sem a' kegyelemnek, sem a' természetnek rendében erőt nem adott; az idegen Istenben bízik, és az első parancsolatot megsze-gi. Illyek először a' Babonáskodók, a' kik már szent, már természetes eszközökkel vissza-élnék: a' kik tudni-illik, nem ezekben az eszközökben helyeztetik az erőt, hanem némelly környül-állásokban, mellyeket, vagy magok gondolnak-ki, vagy másoktól hallanak. Ezer az illyen féle Babonáság, főképpen a' Kotsisok, Pásztorok, Férjhez-menendő Leányok, a' gyermek-szülő, szoptatós, és tehennel-bánó Aszszonyok között. Mellyek légyenek pedig azok a' babonás tselekedetek, nem akarom elől-számlálni, hogy a' tudatlanokat ne tanítsam. Ha ki kételkedik, ha babonáság-é, a' mit akar tselekedni, vagy sem, kérjen tanátsot a' lelki Atyától, 's a' szerént tselekedjen. [...] Szabad p[éldának] o[káért] a' gyermeket bizonyos földőben meg-förösztetni, de a' földőt éppen erre, vagy amárra, és nem más helyre önteni, nem szabad. Szabad szentelt temjénnyel, vagy más szentelt eszközökkel a' marha, vagy ember körül élni, de éppen bizonyos számban, vagy napokban élni, mintha ezekben vólna az erő, nem szabad. Szabad Misét halgat-

10 Amely lélek a nézőkhöz, és jövendőmondókhoz megy, megölöm azt.

ni, vagy mondatni, de nagyobb erőt tulajdonítani annak, a' melly bizonyos számú gyertyáknál, vagy bizonyos üdőben mondatik, nem szabad. Szabad bőjtölni, és üdvösséges dolog, de éppen Húsvét, vagy Pünkösöd-napján bőjtölni, mintha annak nagyobb haszna volna, nem szabad. Szabad a' szent Neveket, Írásokat, p. o. Sz. János' Évangéliomát, Jébus', Mária', Jósef' nevét, vagy más effélét magunknál hordozni, és ezek által az Istentől segítséget reményleni, a' mint tanítja szent Ágoston, és szent Tamás [...], de a' szent Neveket, Jeleket, Írásokat, némelly ki-gondolt tóldalékokkal, környül-állásokkal fel-öltöztetni, és ezekben bízni, nem szabad: ez sült babonáság, ördögi mesterség. [...]

Ettől a' gonosz lélektől származnak a' varásló jövendő-mondások-is, és más sokféle búbajos tselekedetek, és hívságos számtartások. Ezek által meg-szegik az Istennek első parantsolatját, és idegen Istenben bíznak azok, a' kik a' kártya', kotzka', vagy rostának forgatásából akarnak valamely titkos dolgot ki-tanúlni: a' kik némelly kóborló emberekhez folyamodnak, kik magokat szerentse-mondóknak fitogtadják, és a' tsilagok' járásából, vagy az emberek' kezein-lévő vonásokból olly dolgokról tesznek jövendölést, a' mellyek sem a' tsillagoktól, sem a' kézen, vagy más tagon-lévő vonásoktól, hanem egyedül az Istennek titkos végezésétől, és az embernek szabad akarátjától függenek, p. o. hogy ennek, vagy amannak a' személynek ki lesz a' házas-társa, gazdag-é, vagy szegény: és hogy szerentsés, vagy szerentsétlen lesz-é ennek, vagy amannak a' dolognak, vagy háborúnak ki-menetele; holott ezek felől a' gonosz lélek sem jövendölhet semmi bizonyost, hanem tsak tapogat: és ha némellykor el-találja-is az igazat, történetből esik.

Meg-szegik az Istennek első parantsolatját azok-is, a' kik a' hívságos szám-tartást követik, és bizonyos napokra, számokra, vagy tselekedetekre rendetlenül vigyáznak, p. o. a' kik nagy-pénteken lovat úsztatnak, szent István Mátyr' napján lovakat véreztetnek, péntek-napokon a' körmöket nem metélik, Lutza' napján, vagy nagy-szombaton nem fonnak, páratlan számmal az asztalnál ülni nem akarnak, és más effélét tselekesznek, el-hitetvén magokkal, vagy ezekre számot tartani, hasznos dolog légyen.

Meg-szegik az első parantsolatot azok-is, a' kik az álomnak hisznek: a' kik másoknak ártalmára ördögi mesterséggel élnek, és az ördöggel-való titkos szövetségből babonás szerekkel másoknak ártanak: nem különben azok-is, a' kik az ördögi ártalmat, más ördögi mesterséggel akarják el-fordítani." (Egyed 1794 III.: 67-70)

1793-ban került ki Streibig József sajtójából Német Mihály sövényházi plébános *Kettős Kínts* című könyve, amely a szerző szándéka szerint *A' jámbor, és hasznos magyar nevendék föld-művesek rendes oktatása* célját szolgálta. Német a felnövekvő földműves ifjúság lelki és testi egészségének megteremtése és megőrzése érdekében leírta mindazon tudnivalókat, amelyek szerinte a társadalmi rend megőrzése mellett a *haladást* szolgálják. Érdekes észrevétele, hogy:

„leg-sűrűbb homályt von a' nevendékeknek szeméire az: hogy többire olly heában való könyveket olvasnak, hogy azokból nem tsak semmi hasznos tanúságot nem vehetnek, hanem inkább általok bü-bájosságra szoktattatnak. De nem kevesebb károk hárámlanak rájuk némelly imádságos könyvekből-is, mellyek a' sok ígéretet által gyenge szíveket némelly szent arczolatot viselő gyakorlásokra le-kötik; azonban pedig az igazi jámborság, és Hazafiúság' köteletségének teljesítésétől el-vonják.”

Néprajzi, művelődés- és hiedelemtörténeti szempontból a legérdekesebb adatokat a rontó boszorkányokkal kapcsolatban találunk a *Kettős Kínts*-ben. A könyv harmadik részének második cikkelyében – a gyermekneveléssel kapcsolatos tanácsok között – olvashatjuk, hogy:

„Késértetek, ördögök, boszorkányok, lud-érczek, sárkányok, és más ijesztő dolgok' emlegetésével, nem különben Szent Miklós jövetelével, vagy valami zörgéssel, és zsvataggal a' gyermeket ne rettentésék, mert az ijesztések-miatt természetökben úgy meg-romlanak, hogy emberi korokban-is setét éjszakákon, erdőkbén, magános helyeken magok meg-maradni nem mernek,

és minden zördülésen meg-rettennek. Ennek nem egyéb az oka, hanem az értetlen szülőknek ijeszgetése.” (Német 1793: 189.)

A betegségek megelőzése és gyógyítása kapcsán pedig teljes fejezet szól a 18. század végi parasztság boszorkányokkal kapcsolatos vélekedéseiről:

„Nagy és közönséges vakoskodás az a' nép között, hogy sok betegek a' boszorkányok, és rossz emberek-ellen panaszkodnak, 's azt magokkal és más értetlenekkel el-hitetik, hogy a' rosszszak-által rontattak-meg, holott ha a' nyavalyáknak tulajdonságait tekintjük, könnyen észre vehetjük, hogy mind-egyik természet szerint származik a' test' valamely részének megvesztegetéséből, nem pedig az ördögösök' munkálkodásából. Nagy kérdés ám az, hogy vallyon vannak-e' boszorkányok, a' világon vagy sem? ezen vetekedést el-igazítani nem az én gondom, hanem csak azt mondom: elsőben, ha vólnának boszorkányok, kivált-képen olly számosok mint az értetlenek vélik, és olly szabadon ellenünk garázdálkodhatnának, tehát valóban ritka ember lehetne miattok bátorságban, sőt ki-ki félhet minden szem-pillantásban a' megvesztegetetéstől. Másodsor: tapasztalt dolog, hogy az ollyan tsúfos és iszonyú nyavalyák, mellyek a' boszorkányoknak tulajdonítatnak, többire az orvos szerek-által el-űzettek; valamint tehát az orvosulás természet szerint munkálkodik, úgy szinte a' mit el-mozdít, az az a' nyavalya-is természet szerint esett vesztegetésnek okozatja. Harmadsor, lám ha okosan meg-vísgáltatnak a' bú-bájós híru embereknek, értetleneket rémitő tselekedetei, tehát ki-tetszik hogy azok természet szerint való ravaszságok, és többire pénzért mesterkedő találmányok. Ne légy te olly eggyűgyű, és vádaskodó, hogy illyenek által meg-tsalattással, ne-is gondoljad azt soha nyavalyádban, hogy a' rosszszak vesztegettek-meg, hanem úgy tekintsed betegségedet, mint természet szerint esett esetedet, mellynek-okáért soha ne folyamodj hóhérhoz, vagy valamely tudákos emberhez, hanem értelmes orvosokhoz. E' formán gondolkodj nyavalyás marháidról-is, ha okosan akarod magadat forgatni, akármí bajok légyen, soha se tulajdonítsad azt a' boszorkányoknak, hanem úgy tekintsed mint természet-szerént való nyavalyájokat, és azért házi szerekkel orvosoljad. Ha pedig a' tehének hirtelen tejet el-vesztik, azt se fogjad a' rosszszakra, hanem inkább a' rosszsz, tolvajkodó szomszédnékről lehet gyanakodni; mert a' mint a' szemes gazda-aszszonyok gyakran tapasztalták a' tsalárd aszszonyok éjtszakának idején bé-szöknek az istállóba, és meg-fejegetik imitt-amott a' teheneket. Hasonló-képen, ha néha történik, hogy a' fejősöknek teje vérrel vagy on elegendve, vagy pedig rugdalódni kezdenek, azt nem a' boszorkányok tselekedetének, hanem valami természet szerént való nyavalyának, vagy a' nyavalya jelentésének kell tulajdonítani.

Nem mostani, hanem régi tsúfoság tudatlanság az a' nép-között, hogy nyavalyájokat bú-bájossággal kívánják el-kergetni; annak-okáért homályos képzelődések, és heában-való hitel adások után indúlván, minden-felé hányják vetik eszeket hogy hol lehessen egy tudákos személyt fel-találni, ki a' rosszszat rosszszal, az az: (a' mint ők mondják) a' boszorkány kötetést, más boszorkány kötéssel meg-ronthatná. Innént akár daganat, akár bennaság, akár a' tagoknak fájdalmi, akár az inaknak össze-vonattatása, vagy más hirtelen nyavalya éri őket, leg-ottan azon tanátskoznak, hogy mellyik tudákoshoz kellessék folyamodniok. De nem is messze kell utánnok bújdosni, és hajhászni, mert csak-nem minden második, vagy harmadik helységben leselkednek olly Istentelen ámétó gyalázatos emberek a' falukon, és hóhérok a' városokon, kik azt ígérlik, hogy titkos fortélyokkal a' sebeket meg-gyógyítják, a' nyavalyákon tágítanak, az el-loptott jószágokat vissza térítik, a' tólvajt, vagy boszorkányt ki nyilatkoztatják. De számosabban vannak a' tudákos bú-bájós névvel hívalkodó otsmány vén aszszonyok, részeges banyák, és artzáatlan ag-dadák, kik a' tudatlanokat nem-tsak el-áméjták, hanem rettentik-is fenyegetésekkel, azért tőlök bőven nyernek-is ajándékokat, nem-is mernek tőlök semmit meg-fogni. Jaj melly nagy egy-ügyűség a' hitel-adóknak! hogy bizodalmodkat olly személyekre építik, lántzra, bot alá az ollyan tsalogató emberekkel, kik a' nyomorúlt tudatlan embereket el-hitetik és tsalják. Valóban nagyon tsudálkozom rajta, hogy az Elöl-járók azon ártalmas férgeket meg-szenvedik. Félre tehát veletek ti népek nyomorítóí, ti tudatlan tudákosok, ti ostoba, de fortélyos erszény luggató tsúf teremtmények! Ti pedig nyomorúlt értetlenek, éljetez eszettekkel, útáljátok, vessétek-meg kergessétek-ki helységtekből azon gyalázatos személyeket, és ha bajotok vagy on, ne folyamod-

jakok hozzájuk, hanem keressétek a' segedelmet ott, a' hol kell, úgy-mint az értelmes orvosoknál, kik tudnak természeti bajotokon természet szerént segíteni." (Német 1793: 242 skk.)

Német sommás megállapítása egyértelműen a korabeli tudós papság szemléleti megújulását, felvilágosultságát mutatja. A fentiekben idézett kötetek ugyanakkor csak töredékét teszik ki a korszakban nyomtatásban is megjelent prédikációs anyagnak. Ezek rendszerző vizsgálatával nemcsak a korabeli erkölcs megítélését lehet elemezni, hanem egy jól használható adattár is összeállítható volna, amely kiváló adalékokkal szolgálhatna a magyar hiedelem- és szokásanyag történeti vizsgálatához is.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Alexovics Vazul

1790–1791 *Vasárnapi prédikációk melyeket a' pesti fő plébánia' templomban élő nyelven mondott P. Alexovics Basilius Első Remete Szent Pál szerzete-béli pap.* Nyomtatott Pesten Patzko Ferentz betűivel. (1790 – Tavasz rész, 1791 – Nyári rész)

1792 *A' könyvek' szabados olvasásáról két fő-tzikkely.* Patzkó Ferenc, Pest.

Bielek László

1800 *Arany gondolatok. A' mostani szabad gondolkozásnak módja ellen. Németből szabadon fordítottá Bielek László A' Pesti Királyi Fő Anya oskolában a' Tanultaknak egyik Tagja; a' Filozófiának, Mathézisnak, Históriaknak, és Dogmatica Theológiának volt Profeszszora; mostanában nagy Károlyban az Isteni Igének Magyar Hirdetője.* Nyomtatott Schuender Károly Jánosnál, Bétsbenn.

Egyed Joákim

1794 *A' keresztény tudományról oktató beszédek, melyeket a' pásztori hivatalban-lévő papi uraknak könnyebbségekre, a' római kátékismus által mutatott mód, és rend-szerént ki-dolgozott, és alkalmatos tóladalékokkal öregbített Egyed Joákim, első remete' sz. Pál' szerzetből-való pap, 's az isteni tudományok néhai tanítója.* Székes-Fejér-Váron.

Endrődy János

1806 *Az embernek boldogsága, ki fejtegetve a' józan böltselkedésnek segítségével írta Polgár Társainak hasznokra Endrődy János A' Kegyes Oskolák' szerzetes rendjöknek egyik tagja, előbb Ts. Kir. tábori pap, most Eszterházy József gróf úrfinak nevelője. Három könyvben.* Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel, Pesten.

Hajas István

1790 *Egyházi Pásztor. I. Könyv. Mellyben élő nyelven mondatott egyházi beszédei közül néhányat Ádventtől Víz-kereszt utánig való Vasárnapokra Fő Tisztelendő Zsolnai Dávid Úrnak, Weszprém-Völgyi Bódog Aszszony Apáturának, T. N. Weszprémi Káptolon' Lektorának, és Kánonokjának, Méltóságos, és Fő Tisztelendő Bajzátó Jó'sef Úr Weszprémi Püspök Ó Excellentiájá' Generális Vikáriusának, Tit. Tit. mint nagy Tekéntetre méltó Elöl-járójának akaratjából öszveszedett, és mint Fő Édemű kegyes Pátronusának Istenes költségével ki-botsátott Hajas István Weszprémi Plébánus, és V. Esperes. Streibig Jo'sef betűivel, Győrött.*

Klenák Nárcisz

1800–1801 *Nap-nyugoti tördelékek vagy-is A' máj Filozofusok eszeskedéseivel egybe vetett józan elmélkedések... I-II. kötet.* Patzko Ferentz betűivel, Pesten.

1804–1805 *Keresztényi tekkéletességre vezérlő vasárnapi prédikációk melyeket T. P. Narcissus Klenák Szent Ferentz Rendén lévő Boldog Aszszony Provinciájának Szerzetese, és érdemlett Prédikátora, Hajdan M. B. Allvintzy Nemes Magyar Ezredinek Tábori Papja mostanában; Fő Tisztelendő, 's Nagy Méltóságú Nitrai Zerdahely Zerdahely Gábor, Besztercze-Bányai Püspök Úrnak Káplánnya, és Bibliothecáriusa egybe alkalmazozz és ugyan most tisztelt Méltóságos Püspök Úrnak Adakozó istenes Költségével a' Hívek' Lelki gyarapulására Közre botsátott a' Felsőségnek engedelmével. Stephani János betűivel, Besztercze Bányán, (1804 – I-II. rész, 1805 – III. rész)*

Kosztolány Sándor

1800 *Három szakaszokra osztatott Szent Beszédék. Első szakasz. A' mi kegyes meg-váltónknak ünnepnapjairól. Mellyeket egybe-szededetett, élő nyelvvel hirdetett, és a' Katholikus Keresztény Híveknek lelki hasznokra ki-botsátott P. F. Kosztolány Sándor, Keményebb Rendtartású Szerzetébéli Üdvözítőnk' Provinciájából való szegény Szerzetes: és a' Nagy-Váradi Püspöki Megyéhez tartozó Békés Vármegyében lévő Kőrös-Ladányban Helybéli Káplány. Fűskúti Landerer Mihály'* költségével és bötüivel, Posonyban és Pesten.

Kömléi János

1790 *Szükségben segítő könyv. Német nyelvből magyarra fordítva, és Magyar Országghoz alkalmaztatva Kömléi János által. Stáhel Jó'sef és Kilián Könyv-árosnál, Pesten.*

Ligvándi Zosimus

1796 *Keresztény-tanítási beszédék, mellyeket ezelőtt a' Pétsi deákságnak mondott, most magyarra fordított a' Kaputzinus-szerzetébéli pap LigvándiFr. Zosimus. Harmadik rész. A' Tíz-parantsolatról. Nyomtattatott Patzkó Ferentz betüivel, Po'sonyban.*

1797 *Negyedik rész. Az Úr Imádságáról, Anyaszentegyház Parantsolatiról, és az Angyali Üdvözletről. Nyomtattatott Patzkó Ferentz betüivel, Po'sonyban.*

Lukácsi Zoltán

2013 *Szószerk és világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.*

Negyedes Pál

1800–1801 *Minden Mostani fenn álló Innepekre, és némelly különös Szenteknek, rendkívül való Isteni tiszteleteknek, Hálaadásoknak, Könyörgéseknek és más jeles ájtatosságoknak napjaira szolgáló prédikátziok. Írta Negyedes Pál Győri Püspökségbéli Egyházi Pap. Streibig Jó'sef Betüivel, és költségével, Győrött. (1800 – I-II. kötet, 1801 – III. kötet)*

1802 *Apostoli kalászat. Az az: Három esztendőre szolgáló Innepi, és Vasárnapi Prédikátzióknak rövid rajzolatai, és tsupa summái, mellyeket minden lelki Pásztor kevés tóldalékokkal a' maga tetszéséhez alkalmaztathat, és könnyű munkával telyes készületű Prédikátziókká tehet. Írta Negyedes Pál Győri Püspökségbéli Egyházi Pap. Streibig Jó'sef betüivel, és költségével, Győrött.*

Német Mihály

1793 *Kettős kints az az: A' jámbor, és hasznos magyar nevendék föld-mívesnek rendes oktatása. Írta, és Fő Méltóságú Fengler József' győri püspök Ő kegyelmességének A' Magyar Ifjúság' Kegyes Attyának ajánlotta Német Mihály sóvényházi plébánus. Streibig József betüivel, Győrben.*

Pergers Gyula

2005 *„Szemfényvesztő tselekedetek.” Korunk XVI. (5) 107–111.*

Simon Máté

1799 *Beszéd a religionak három rendbéli ellenségei ellen, melly mondatott Szekszárdon 1795-dikben a' templom ünnepén, úgy-mint Krisztus Urunk mennybe menetele napján. Kinyomtattatott pedig és osztogatott Tiszt. Szluha György által, Vác.*

Szilágyi István

1803 *Institutio Concionatoria Quinquupartita de Festo Circumcisionis Domini, Reliquisque eodem die concurrentibus solemnitatibus: Potissimum pro ruralibus parochis elaborata A' Stephano Szilágyi parochio Náraiensi. ParsQuarta. Typis Antonii Siess, Sabariae.*

Török Damascén

1802 *Vasárnapi és ünnepi prédikátziók mellyeket élő nyelvvel mondott, és a' lelki tanítók' segedelmére ki-adott Előjáróinak Engedelmeiből P. Török Damascenus Szerafikus Szent Ferentz' Mínorita Szerzetébéli Pap. Első Szakasz. A' Püspöki Oskola' Betüivel, Egerben.*

LUMINOZITATEA AMVONULUI. MORAVURI, OBICEIURI ȘI MITOLOGIE POPULARĂ ÎN PREDICILE CATOLICE DIN TIMPUL ILUMINISMULUI

La sfârșitul secolului al XVIII-lea ideile iluminismului au avut un impact atât de mare asupra enoriașilor catolici, încât aproape că au început să dezintegreze din interior ideile și moravurile tradiționale ale bisericii. Cei mai importanți oratori ai vremii, fiind și ei oameni învățați și deschiși,

trebuiau să se înfrunte pe amvon și cu moștenirea trecutului. Astfel că colecțiile de predici apărută la cumpăna secolelor XVIII–XIX erau deodată dogmatice față de noile idei, respectiv iluminate față de obiceiurile superstițioase ale trecutului. Ceea ce este deosebit de important, este sumedenia de exemple enumerate în predici: serbările de carnaval, profanizarea pelerinajelor, superstițiile, mitologia populară, deocheatul, descântatul, interpretarea viselor și crezul în vrăjitoare. Pe când contra noilor moravuri și obiceiuri se evocau exemplele biblice standardizate în predicile medievale și ideile, citatele granzilor bisericii, în cazul obiceiurilor practicate de populația rurală se utilizau dezbateri teologice, dar și explicații raționale, ale științelor naturii.

ENLIGHTENMENT OF THE PULPIT. MORALS, CUSTOMS AND BELIEFS IN THE CATHOLIC PREACHES OF THE AGE OF ENLIGHTENMENT

By the end of the 18th Century the theories of the Enlightenment exerted such a strong influence on the way of thinking and life of the believers that they virtually started to erode the traditional views and morale of the Church from within. The most erudite orators of the epoch – who were learned and enlightened persons – had to face the living bequest of the past from the pulpit. Thus, the sermon collections appeared at the end of the turn of the 18–19th centuries were simultaneously dogmatic against the new ideas and enlightened towards the blemished superstitious customs. The most important thing in both cases is series of examples mentioned in the sermons: the carnival feasts, the profanation of the pilgrimages, the stubborn believes of the folk, i.e. the description of the hex, the future-telling, the dream interpretation and the belief in witchcraft. While the orators used the well-established biblical parables and ideas of the Church Fathers against the new morale and customs, they applied the scientific, rationalistic explanations against the popular superstitious practices in addition to the theological discourse.